

**13. slovenská onomastická konferencia
Modra-Piesok 2.-4. októbra 1997**

Zborník materiálov

**Bratislava
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
1998**

© Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava,
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV Bratislava

Zostavili: PhDr. Milan Majtán, DrSc.,
doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Vydavateľ: Esprima Bratislava

ISBN: 80-85586-11-8

Bratislava 1998

MIKROSOCIÁLNE TOPONYMÁ

Jaromír Krško (Banská Bystrica)

V onomastike sa vo všeobecnosti uznáva existencia individuálne používaných názvov toponým, čo sa často označuje ako tzv. rodinná forma toponyma (M. Majtán, 1980, s. 44).

Problematikou individuálne používaných toponým sa zaoberal aj A. Habovštiak, ktorý uvádza, že „tento typ názvov, ako aj ostatné viacčlenné názvy nemali často už všeobecnú platnosť. Nepoužívali ich vždy všetci obyvatelia obce, ale iba istá skupina obyvateľov, napríklad tzv. raľníci, t. j. gazdovia, ktorí obrábali pole jednej rale“ (Habovštiak, 1970, s. 25). Nachádzame tu vymedzenie určitého okruhu používateľov vlastných názvov v teréne – gazdov (roľníkov), prípadne celú rodinu.

Orientácia v teréne a s ňou spojené označovanie jednotlivých geomorfologických bodov je vlastná všetkým ľuďom. Preto skupín (sociét), ktoré môžu používať názvy známe len jej je viac. Aby sme dokázali odlíšiť tieto „skupinové názvy“ od pomenovaní známych širšej pospolitosti, označujeme ich ako mikrosociálne toponymá (MST)⁴⁶. Základnou charakteristikou MST je ich použitie v malej, relatívne uzavretej sociálnej skupine, z čoho nutne vyplýva nízka komunikačná potencia a slabá ustálenosť týchto toponým pomenúvajúcich často málo dôležité geomorfologické objekty⁴⁷.

Časť tohoto druhu toponým sa nachádza aj v kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave (JÚLŠ), ale ako „bežné“ chotárne názvy. Pri terénnom výskume, keď sme si overovali správnosť názvov z rôznych prameňov (kartotéka JÚLŠ, katastrálne mapy, vlastný výskum), sme sa stretli s tým, že niektoré názvy nevedeli iní informátori popísať. Existencia MST sa totiž nedá zistiť výpisom z máp alebo bežným terénnym výskumom, ale len priamou otázkou a s upozornením respondenta, že uvedený názov používa napr. len ich rodina.

Podľa sociálnych skupín používajúcich vlastné označenia na orientáciu v teréne rozoznávame *mládežnícke* MST (v rámci ktorých rozoznávame ešte *detské* MST), *rodinné* MST, *poľovnícke* MST, *rybárske* MST a *profesijné* MST.

⁴⁶ V súvislosti s používaním termínu mikrosociálne toponymum by bolo vhodné používať aj termín mikrotoponymum (terénny názov), ktorý by vystupoval ako významový pendant na osi individuálne známy – všeobecne známy.

⁴⁷ A. Habovštiak tiež pripomína fakt, že individuálne názvy „nemali širšiu komunikačnú platnosť v celej dedine“ a tieto názvy „spresňujú pomenovanú lokalitu“ (Habovštiak, 1970, s. 25).

Delenie mládežníckych MST na *detské* (do 12 rokov) a *mládežnícke* (od 12 rokov) nie je celkom jednoznačné. Ako orientačná veková hranica môže slúžiť „prechod“ dieťaťa do veku adolescenta. Zmena použitej lexiky (topolexém) v MST detí a neskôr mládeže je evidentná aj v získaných názvoch. Pomenovanie objektívnej reality vychádza z vnútorného sveta človeka a z jeho nazerania na svet. „Optika“ dieťaťa je iná než „optika“ dospelujúceho. To sa prejavuje aj v dôležitosti výberu a forme pomenovania základných orientačných bodov.

Anketová otázka na zistenie MST znela: „Pomenúvate miesta kam chodíte inými názvami (ktoré ovládajú len vaši kamaráti)? Ak áno, napíšte názov, ktorý poznajú všetci a vedľa neho názov, ktorý používate vy“⁴⁸. Vo vzorke desať až dvanásťročných detí prevládala model [0 > MST]⁴⁹, prípadne [? > MST] (z 83 pomenovaní malo len 12 svoj oficiálny pendant – napr.: Kopaň – *Pod vatru*, Žobráčka – *Žabia studňa*, Skalka – *Hrad...*). Jedným z dôvodov nízkeho počtu dvojíc mikrotoponymum (MT) – MST (14,46%) je fakt, že deti ešte neovládajú oficiálne známe terénne názvy. Druhým, nemenej závažným dôvodom je to, že deti si všimajú a pomenúvajú také nevýznamné objekty, ktoré by v praktickej komunikácii dospelých nemohli fungovať, pretože by ich bolo príliš mnoho. Tieto MST pomenúvajú časti lesných cestičiek (sánkovanie *Na zákrute*, *Skoky*), zoskupenie niekoľkých stromov (*Malá hôrka*), tvar porastu (*Pri nízkych stromoch*, *Na vysekanom*), jednotlivé stromy (*Lipa*, *Jablonka*). Pri hre je totiž dôležité odlišiť objekty vzdialené od seba často len niekoľko metrov.

Lexika detských MST zodpovedá ich vyjadrovacím schopnostiam – v názvoch sa vyskytujú deminutíva (*Malá hôrka*, *Papučky*, *Na kamienky*, *Kamienky*, *Popod horičku*, *Údolíčko* atď.). Pomenovania odrážajú detskú fantáziu (*U žabej rieky*, *Do obývačky* (jaskyňa), *Žaba* (skala), *Údolie pávích očiek*), pomenúvajú objekty, kde sa hrajú (proprializácia apelatív) – *Skalka*, *Krovisko*, *Bunkre*, *Do chatrče*, *Ku hati*, *Pri hrádzi*, *Ku kukurici* atď.

⁴⁸ J. Pleskalová (1980) uvažuje o dvoch faktoroch, ktoré ovplyvňujú fungovanie mikrotoponym („pomístních jmen“). Preto hovorí o „nářeční normě a onymickém kontextu“ (c.d., s. 81). Pri úvahách o vzniku MST a ich fungovaní v spoločenskej komunikácii, nemožno celkom súhlasiť s tvrdením J. Pleskalovej: „V jazykové komunikaci funguje tedy jméno ve svých nářečních nebo kontextových variantách. V žádnem případě však nevzniká zcela nové proprium, nýbrž jistá varianta určitého jména, která uchováva svoji základní (nejdůležitější) část VM“ (c. d., s. 83). Pri MST totiž veľmi často vznikajú úplne nové propriá, ktoré nevznikajú modifikáciou pôvodného názvu. Mládežnícke MST sú markantným dôkazom takéhoto tvrdenia, pretože v nich je vyjadrený nesúhlas mladých ľudí s oficiálne používaným názvom a ich túžba odlišiť sa za každú cenu. Nové formy proprií však vznikajú vo všetkých druhoch MST.

⁴⁹ Otáznikom (?) označujeme možnú existenciu mikrotoponyma. Tento jav sa vyskytuje pri väčších geomorfologických bodoch (kopec, svah, les atď.). Nula (0) označuje objekt, ktorý nemá oficiálny názov (nejde o dôležitý orientačný bod).

Pri mládežníckych MST sme zaznamenali až 49 percentný výskyt MST k oficiálnym mikrotoponymám (model [MT > MST]). Výsledky ankety u študentov Gymnázia M. Kukučina v Revúcej sú v porovnaní so študentami slovenského jazyka FHV UMB rozdielne. Rozdiel je spôsobený niekoľkými faktormi – študenti gymnázia sa chceli „predviesť“, že používajú vlastné MST a zároveň táto ich gestačnosť zodpovedá ich „búrlivému“ veku. Svedčia o tom MST typu Papuča – *Bogandža* (kopec), Fliper – *Delfín* (vodná nádrž Miková), Za Laca – *Láďa*, Bagrovisko – *Vodník*, potok – *Člupník*.

Vekový odstup študentov slovenského jazyka (vek 22 – 23 rokov) od študentov gymnázia (16 – 18 rokov) sa prejavil najmä v tom, že názvy študentov vysokej školy sú výrazne relevantné, pričom si zachovávajú príznaky mládežníckeho slangu a v mnohých prípadoch uvádzajú motiváciu názvu: Kalvária – *Svätý kopeček*, Hrádok (údajný hrob vodcu Uhrov – Attilu) – *Atilák*, Konský hájnik – *Koňak*, Lazštek – *Laz Vegas*, Štrkovisko – *Štrkáče*, Námestie Maratónu mieru (nahá socha bežca) – *Pod vtáčikom*.

V mládežníckych MST sa odrážajú pomenovania rómskych štvrtí po vzore černošských mestských častí v USA – *Bronx*, *Brooklyn*, *Bronx city* a označovanie navštevovaných pohostinstiev a barov začiatočnými písmenami – pohostinstvo Aladín – *Áčko*, denný bar – *DB*.

Zo všetkých sociálnych skupín používajúcich MST, majú najbližšie k používaniu slangu práve mládežnícke sociéty. Oproti „bežnému“ slangu však v MST nefunguje manifestačná gestačnosť slova navonok (v tom prípade by už nešlo o MST, ale o mikrotoponymum – teda názov všeobecne známy), ale len gestačnosť v rámci skupiny. Používanie názvu zároveň poukazuje na sociálnu príslušnosť ku skupine.

Relatívna uzavretosť komunit prináša ďalší prvok sociolektu – argot. MST s lexikálnymi prvkami argotu sa (na rozdiel od MST s prvkami slangu) neodlišujú od bežných argotizmov. Ich základným cieľom je utajiť miesto na ktorom členovia skupiny vykonávajú nedovolenú činnosť.

Keďže hovoríme o mikrosociétach, z hľadiska komunikácie musia byť najmenej dvaja používatelia MST⁵⁰. Maximálna hranica počtu používateľov daných mikrosociálnych toponým nie je presne vymedzená. Pri MST s prvkami argotu sa však pohybuje v nižšom rozmedzí používateľov, ako pri ostatných druhoch MST. Počet členov mikrosociéty determinujú aj iné faktory – spoločná činnosť, ekonomická, či mocenská previazanosť.

⁵⁰ V jednom anketovom lístku sme zaznamenali odpoveď: „Oko – poznám len ja (preto to nazývam oko, lebo stadiaľ vidno celú našu dedinu)“. Z hľadiska komunikácie nemôžeme hovoriť o MST, ani o mikrotoponyme, pretože takéto pomenovanie nespĺňa základnú podmienku toponyma – pomenovať objekt pre iného človeka. Takéto pomenovanie nie je súčasťou komunikácie, pretože nevstupuje do komunikačného procesu.

Rodinné MST v doterajšom onomastickom ponímaní sa viažu ku chotáru obce, kde má príslušná rodina majetok. Vznik tohoto druhu MST je často emocionálne motivovaný vzťahom k majetku ako symbolu dedičstva či pokračovania rodu, prípadne citovým vzťahom k nadobúdateľovi majetku (napr.

Maminé – pole kúpila stará mama). Do skupiny rodinných MST však môžeme počítať aj toponymá, ktoré vznikli spontánne na rodinných výletoch, prechádzkach a ktoré neskôr fungujú ako základné orientačné body – *Otcova skrýša*, *Luckina skrýša*, *Na tvojom (Luckinom) briežku*, *Pri Majkovom potoku*, *Pri Majkovom mravenisku*, *K Budíkovi*. Takéto pomenovania boli motivované spoločnými zážitkami, prípadne vynikli ako okazionalizmy – *Osičnikovisko*, *Dubákovisko*. Emocionálny appendix týchto MST je obsiahnutý v hypokoristickej podobe osobného mena ako časti toponyma, prípadne v topoformante (zväčša má deminutívnu podobu, ktorá vyjadruje kladný vzťah) – *Lúčka* (nie malá lúka ale naša lúka). Emocionalita a pocit rodinnej príslušnosti môže byť vyjadrený aj živým osobným menom – *Do záhrady u Lenov* (záhrada patrila maminej krstnej mame a ich meno do domu bolo „Do Lenov“).

Pri rodinných MST ide o najtesnejšie spojenie človeka s geomorfologickým objektom⁵¹ a najčastejšie vzniká model pomenovania [0 > MST], prípadne [? > MST]. Počet členov ktorý ovládajú a používajú MST v rodine je ohraničený počtom členov rodiny. Aj tu však môžeme vyčleniť okruh príslušníkov rodiny, ktorí ovládajú všetky MST a okruh, ktorým nie sú známe všetky pomenovania⁵².

Skupinu *profesijných* MST reprezentujú názvy, ktoré používajú (používali) ľudia pracujúci v prírode – roľníci (vid'. vyššie), pastieri (*Ďe sa žit'ica viľála* – Habovštiak, 1970, s. 26) lesní robotníci, uhliari atď. Väčšinou ich tvoria predikatívne toponymá (Majtán, 1996, s. 28), ktoré označujú miesta, kde sa odohrala určitá tragická udalosť – *Kde Jana zabilo*, *Kde Martina hrom zabil*, *Kde kobyľa zdochla*. MST, ktoré označujú miesta spojené s tragickou udalosťou sa často stanú známe v celej obci a neskôr začnú fungovať ako chotárne názvy⁵³. Pri profesijných MST z okruhu roľníkov vznikajú viacslovné chotárne názvy⁵⁴.

⁵¹ О. С. Ахманова а В. Д. Беленькая hovoria o antropologickom smerovaní („антропологическая направленность“) toponyma (Ахманова, О. С. – Беленькая, В. Д., 1967, s. 81)

⁵² Medzi členov rodiny, ktorí nemusia ovládať všetky rodinné MST môžeme zaradiť tých, ktorí neboli úplne zainteresovaní do domáceho hospodárstva (deti na štúdiách, osamostatnené deti atď.).

⁵³ Pri tomto type MST možno najlepšie sledovať prechod MST k mikrotoponymám – rozširovaním okruhu používateľov sa mení MST na všeobecne známe mikrotoponymum.

⁵⁴ A. Habovštiak uvádza vznik viacslovných pomenovaní časti chotára obce Krivá: „1. Turínek (základný názov), 2. Přední Turínek, Zadní Turínek, 3. Na přednom Turínku, 4. Hore na přednom Turínku, 5. Od Kálanieho hore na přednom Turínku“ (Habovštiak, 1970, s. 25). Názvy v 1. a 2. bode sú známe a zaužívané v celej dedine. Ďalšie pomenovania môžeme teda považovať za MST profesijného, prípadne rodinného typu.

Spoločnou črtou *poľovníckych* a *rybárskych* MST je to, že často vznikajú z potreby detailnejšieho označovania terénu, či vodného toku (preto je častý model [0 > MST]). Rybárske MST označujú miesta pôvodne nepomenované – nastáva proprializácia apelatív (piesčitý breh > *Pieskovisko*, breh v tieni > *Tôňa*, betónový výbežok > *Na špici*, > *Oproti špicu*), prípadne názvy vznikajú metaforicky (vyčnievajúca plochá skala > *Matrac*. V rámci „domácich“ rybárov sa vyskytujú menšie skupiny, ktoré používajú ešte detailnejšie členenie – títo delia spomínané MST *Matrac* na *Horný matrac*, *Dolný matrac*, prípadne *Malý matrac*, *Väčší matrac*.

Vznik poľovníckych MST je tiež vynútený potrebou podrobne pomenovať terén (v doline Michlova rozoznávajú časť *Michlova* a *Zadná Michlova*, podobne les *Bartova* – *Bartova* a *Zadná Bartova*). Niektoré poľovnícke MST dostali pomenovanie podľa príhod spojených s miestom – *Kde lišku pálili* (informátor uviedol: „Už aj ten je mŕtvy, čo strelil tu lišku. Nemali lišky cenu, nechcel nikto zobrať, tak spálil lišku“), *Hrkotáč* (jeden z poľovníkov prebýjal zbraň na diviaka, náboje mu zhrkotali a diviak ušiel). Tieto názvy majú pejoratívnu motiváciu. Iné poľovnícke MST vznikli proprializáciou apelatív – *Ku dubu*, *Pod jedľu*, *Ku borsukom* (hniezdisko jazvecov).

Skúmanie existencie a fungovania terénnych názvov v menších sociálnych skupinách ponúka nový pohľad na používanie toponým v komunikácii, pričom sa prihliada aj na iné (mimojazykové) skutočnosti.

Literatúra

АХМАНОВА, О. С. – БЕЛЕНЬКАЯ, В. Д.: Топонимика как социо-лингвистическая проблема. Филологические науки, 1967, т. 6, с. 79-89.

НАБОВŠTIAK, A.: Oravské chotárne názvy. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici, 1970, 93 s.

KRŠKO, J.: Polyonymia chotárných názvov Muránskej doliny, Slovenská reč, 67, 1996, s. 136 – 141.

KRŠKO, J.: Sociolingvistický aspekt mikrotoponým. Referát prednesený na 3. konferencii o komunikácii *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*, Banská Bystrica – Donovaly, 11.–13. septembra 1997. V tlači.

MAJTÁN, M.: Spoločenské fungovanie toponyma. In: Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska šírava 20.–24. septembra 1976). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1980, s. 43–49.

MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1996, 191 s.

PLESKALOVÁ, J.: Pomístní jméno v jazykové komunikaci. In: Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska šírava 20.–24. septembra 1976). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1980, s. 81–86.